

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 341.215.4

DOI <https://doi.org/10.32782/392286>

Супруновський А. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION MIGRATION PROCESSES

Статтю присвячено розгляду питань появи особливого за своєю природою системного комплексу міжнародних норм – міжнародного міграційного права, а також основних міжнародних нормативно-правових актів універсального характеру, прийнятих останніми роками, що регулюють міграційні процеси.

Доведено, що міжнародно-правова доктрина, зіткнувшись зі стрімким поширенням міграційних процесів, наповнила новим змістом чи доповнила відповідно до реалій сьогодення поняття та інститути, пов'язані з цим явищем. З метою вирішення міграційних проблем, що перетнули державні кордони та вийшли за межі державного територіального суверенітету та національного законодавства, у системі міжнародного права була створена нова комплексна галузь – міжнародне міграційне право. Наголошується на нормативному підході до визначення міжнародного міграційного права, який містить: 1) принципи та стандарти, обумовлені державним суверенітетом, до яких належать право на захист кордонів, надання громадянства, прийом та висилку іноземців, боротьба з торгівлею людьми та контрабандою, забезпечення національної безпеки тощо; 2) права осіб, залучених до міграційних процесів.

Також були переглянуті та отримали нове наповнення такі поняття, як громадянство, принцип територіальності, незаконна міграція та ін. Для управління та контролю над міграційними процесами на універсальному та регіональному рівнях було створено спеціальні юрисдикції та адміністративні органи. До основних тенденцій міграційної політики можна віднести розвиток міграційного законодавства, використання антропологічних та кримінологічних знань для запровадження обмежень на вільне пересування, звернення до спеціальних юрисдикцій. Останніми роками прийнято низку міжнародно-правових документів – Декларацію щодо біженців та мігрантів, Глобальний договір щодо біженців, Глобальний договір щодо мігрантів, які не зважаючи на їх необов'язковість, свідчать про усвідомлення світовою спільнотою необхідності удосконалення правового врегулювання та розвитку інституційних механізмів міграційних процесів.

Ключові слова: міграція, міжнародне міграційне право, універсальні норми міграційного права, регіональні норми міграційного права, права мігрантів, права біженців.

The article is devoted to the consideration of the issue of the emergence of a special by its nature systemic complex of international norms – international migration law, analysis of the main universal international normative legal acts adopted in recent years that regulate migration processes.

It is proved that the international legal doctrine, faced with the rapid spread of migration processes, filled with new content or supplemented in accordance with the realities of today the concepts and institutions related to this phenomenon. In order to solve migration problems that crossed state borders and went beyond state territorial sovereignty and national legislation, a new complex branch – international migration law – was created in the system of international law. The normative approach to the definition of international migration law is emphasized, which includes: 1) principles and standards determined by state sovereignty, which include the right to protect borders, grant citizenship, admit and expel foreigners, combat human trafficking and smuggling, ensure national security, etc. ; 2) the rights of persons involved in migration processes.

Concepts such as citizenship, the principle of territoriality, illegal migration, etc., were also revised and given a new content. Special jurisdictions and administrative bodies were created to manage and control migration processes at the universal and regional levels. The main trends in migration policy include the development of migration legislation, the use of anthropological and criminological knowledge to introduce restrictions on free movement, and recourse to special jurisdictions. In recent years, a number of international legal documents have been adopted – the Declaration on Refugees and Migrants, the Global Treaty on Refugees, the Global Treaty on Migrants, which, despite their non-binding

nature, testify to the world community's awareness of the need to improve the legal regulation and development of institutional mechanisms of migration processes.

Key words: migration, international migration law, universal norms of migration law, regional norms of migration law, rights of migrants, rights of refugees.

Постановка проблеми. Поширеною є думка про міграцію як явище, що виникло не так давно, проте воно було відомим ще у стародавніх суспільствах. Люди завжди мігрували групами та поодинокі у пошуках свободи від воєн та конфліктів, порятунку від голоду та злиднів, пошуку нових економічних можливостей та роботи, втечі від релігійної нетерпимості чи політичних репресій тощо. Зокрема ще у Старому Завіті міститься інформація про те, як ізраїльтяни втекли з Єгипту і протягом сорока років шукали прихистку. Міграція мала велике значення ще для однієї з основних світових релігій – ісламу, коли у 622 році незначна за кількістю ісламська громада (умма) разом із засновником цієї релігії пророком Мухаммедом переселилася з Мекки до Медини. Існують археологічні дані, які свідчать про те, що міграція мала місце у багатьох регіонах світу. У релігійних джерелах та філософських трактатах відображено традиції стародавніх суспільств щодо толерантного ставлення до мігрантів. Зокрема, грецький філософ Платон писав: «Люди та боги повинні виявляти більше любові до іноземців, віддалених від своїх співвітчизників та родини, тому потрібно ужити усіх заходів, щоб іноземцям не чинили лиха» [1, с. 254].

Щороку кількість мігрантів збільшується по усьому світові. У Доповіді щодо світової міграції, опублікованої у 2022 році, зазначається, що у 2020 році загалом 281 млн. людей мешкало у країнах, відмінних від країн їх народження, а це на 128 млн. більше, ніж у 1990 році та у тричі більше, ніж у 1970 році [2]. І мова йде не лише про мігрантів, які за власним бажанням переїжджають до інших країн, але й про біженців. Зокрема за даними ООН кількість біженців, які виїхали з України від початку повномасштабного російського вторгнення, перевищує 6,5 млн. У зв'язку із збільшення міграційних процесів у світі актуалізується проблематика функціонування у системі міжнародного права галузі, предметом якої є впровадження міграційних процесів – міжнародного міграційного права.

Стан дослідження проблеми. Проблематика правового регулювання міграційних процесів, зокрема її міжнародно-правовий ракурс, перебуває у полі зору багатьох вітчизняних науковців, серед яких О. В. Білозір, Р. В. Дудник, С. В. Максименко, Н. П. Павлів-Самоїл, І. П. Ольшанська, В. І. Оліфер, В. Є. Селезньов, Т. Ю. Цуркан, С. Б. Чехович та ін. Міграційні кризи, що спостерігаються останніми роками, спричинені війнами у Сирії та Україні, потребують розробки світовою спільнотою нових підходів до формування міграційної політики на глобальному та національному рівнях.

Метою статті є розгляд питання появи особливого за своєю природою системного комплексу міжнародних норм – міжнародного міграційного права, а також основних міжнародних нормативно-правових актів універсального характеру, прийнятих останніми роками, що регулюють міграційні процеси.

Викладення основного матеріалу. У Кембриджському дослідженні, присвяченому історії світової міграції, виділяються наступні етапи її розвитку за останні п'ятсот років: міграція, пов'язана з європейською колонізацією Америки (з початку 1500-х років – до XIX століття); міграція, обумовлена работоргівлею у період з 1550 року – до початку XIX століття; міграція в межах Європи, Африки та Азії у XVII–XVIII століттях; міграція найманих працівників у британських колоніях переважно з Індії та Китаю у 1834–1917 роках; міграція у Новий світ у 1800–1930-ті роках; міграція після Другої світової війни до 60-х років XX століття; міграція після 70-х років XX століття і до сьогодні [3].

Міграцію, як соціальну мобільність населення, досліджують різні науки – демографія, статистика, історія, філософія, політологія, право та інші. Відомі різні класифікації цього явища за різними ознаками, головною серед яких є перетин адміністративних або державних кордонів, відповідно виділяють внутрішні та зовнішні (міждержавні) міграції. У доктрині розроблено багато підходів щодо розуміння міжнародної міграції, її причин, рушійних

сил, ризиків, пов'язаних із нею, серед яких системний підхід представляється найбільш ефективним, відповідно до якого міжнародна міграція розглядається як результат індивідуальних рішень, що залежить від тих чи інших інституційних чинників, а з іншого – аналізує її у контексті глобальних потоків капіталів, товарів та послуг, дії глобальних і регіональних політичних, економічних, культурних чинників. У результаті утворюється складна система взаємозв'язків між різними елементами, які впливають на міграцію, а напрямки та динаміка міграційних потоків знаходять своє логічне пояснення. Міжнародна міграція являє собою «інтегральний аспект глобального процесу економічних, соціальних та технологічних зрушень, вона впливає на усі сторони розвитку суспільства, будь-то політика або економіка, демографічні процеси або національні стосунки, ідеологія або релігія» [4, с. 116]. Як справедливо зазначає Н. П. Павлів-Самоїл, «розгляд міграції пов'язаний із реалізацією прав і свобод людини і громадянина, що істотно впливає на об'єктивні умови використання свободи волі, відтворення суспільних відносин між людьми, мотивації до змін та розвитку, участі особи у тих чи інших суспільних відносинах» [5].

Загалом міграційне право розглядається як «комплексна галузь права, яка є системою юридичних норм, що регулюють міграційні відносини, які виникають внаслідок в'їзду до країни, виїзду з країни, перебування або проживання на її території» [4, с. 33]. Вінсент Четейл міжнародне міграційне право розглядає як всеосяжну міжнародно-правову базу, комплекс міжнародно-правових норм, що стосуються переміщення людей, які не мають єдиного джерела. Звертається увага на комплексний характер таких норм, що стосуються багатьох галузей міжнародного права, зокрема міжнародне право прав людини, право біженців, гуманітарне право, трудове право, торгівельне право, морське та повітряне право, кримінальне право, консульське та дипломатичне право [6]. Ю. І. Римаренко визначає міжнародне міграційне право як «систему норм, що пов'язують суб'єктів міграційного права у їхніх відносинах між собою щодо врегулювання статусу особи під час і в результаті переміщення, а також впорядкування самих міграційних процесів» [7, с. 10]. За визначенням,

яке надане Міжнародною організацією з міграції – провідною міжурядовою організацією, що є частиною системи Організації Об'єднаних Націй, міжнародне міграційне право є комплексом знань щодо міжнародно-правових норм і принципів, що захищають права мігрантів та регулюють міграцію [8]. Наголошується на нормативному підході до визначення міжнародного міграційного права, який містить: 1) принципи та стандарти, обумовлені державним суверенітетом, до яких належать право на захист кордонів, надання громадянства, прийом та висилку іноземців, боротьба з торгівлею людьми та контрабандою, забезпечення національної безпеки тощо; 2) права осіб, залучених до міграційних процесів.

Нормотворчий процес з формування універсальних норм міграційного права розпочався після Першої світової війни. Модель міжнародних дій щодо захисту біженців була встановлена Лігою Націй. Під час Другої світової війни з'явився термін «переселенці», що стосувався всіх осіб, яких насильницьким шляхом було викрадено (вивезено) на територію іноземної держави, у тому числі супротивника. Проблема біженців після закінчення Другої світової війни не була вирішеною, тому виникла необхідність у новому міжнародному документі, який визначав би їх правовий статус. Замість численних документів, що стосувалися різних категорій біженців, було вирішено розробити єдиний документ, який містив би загальне визначення осіб, яких слід вважати біженцями. Конвенцію про статус біженців було прийнято на Конференції повноважних представників Організації Об'єднаних Націй 28 липня 1951 року та набула чинності у 1954 році [9].

Універсальний рівень правового регулювання міграційних процесів містить значну кількість нормативно-правових актів, серед яких базовими є основоположні документи з прав людини – Загальна декларація прав людини (1945), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966). До документів, які становлять основу регулювання статусу усіх різновидів мігрантів, належать також: Декларація про права людини стосовно осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають; Конвенція

про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; Міжнародна конвенція для захисту усіх осіб від насильницьких зникнень; Конвенція про права дитини; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання та ін.

Зосередимо увагу на документах, розроблених світовою спільнотою протягом останнього десятиліття з врегулювання міграційних процесів, найголовніші з яких Нью-Йоркська декларація щодо біженців та мігрантів 2016 року, Глобальний договір щодо мігрантів 2018 року та Глобальний договір щодо біженців 2018 року.

19 вересня 2016 року глави держав та урядів уперше зібралися на глобальному рівні під егідою Генеральної Асамблеї ООН для обговорення питань, пов'язаних з міграцією та біженцями. Прийнявши Нью-Йоркську декларацію щодо біженців та мігрантів [10], 193 держави-члени ООН визнали необхідність комплексного підходу до розширення співробітництва на глобальному рівні та удосконалення механізму захисту таких осіб. У Декларації було узгоджено комплекс зобов'язань щодо біженців та мігрантів, а також комплекси зобов'язань, що стосуються окремо біженців та окремо мігрантів. Так, до загальних зобов'язань біженців та мігрантів віднесено: забезпечення гуманного прийому, який поважає гідність та враховує гендерні аспекти цих людей; забезпечення дотримання та захисту їхніх прав людини та основних свобод; забезпечення захисту мігрантів та біженців, що потребують особливого відношення, наприклад, жінки, діти, особи похилого віку, жертви насильства, особи з обмеженими можливостями тощо; запобігання та ксенофобії відносно мігрантів та біженців; збільшення надання особам гуманітарної допомоги; забезпечення їх житлом та сприяння їх переїзду до інших країн тощо.

Додаток II до Нью-Йоркської декларації започаткував процес міжурядових консультацій та переговорів щодо розробки Глобального договору про безпечну, впорядковану та легальну міграцію. Цей процес завершився на Міжурядовій конференції в Марракеші, коли 10 грудня 2018 року більшістю держав-членів ООН було прийнято Глобальний договір

щодо мігрантів [11], що є першою міжурядовою угодою, підготовленою під егідою Організації Об'єднаних Націй, яка охоплює усі аспекти міжнародної міграції. Хоча за своїм статусом він не є обов'язковим, він надає значні можливості для покращення управління міграцією, вирішення проблем, пов'язаних із міграційними кризами, та сприяє посиленню внеску мігрантів та міграції у сталий розвиток. Глобальний договір щодо мігрантів укладено відповідно до завдання 10.7 Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року, в якому держави-члени зобов'язалися співпрацювати на міжнародному рівні з метою сприяти безпечній, упорядкованій та легальній міграції; підтримувати міжнародне співробітництво у галузі управління міжнародною міграцією; надайте державам гнучкі механізми з реалізації власних міграційних політик з урахуванням власних міграційних реалій та можливостей.

Глобальний договір щодо біженців був прийнятий 17 грудня 2018 року Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй [12]. Цей документ є результатом взаємодії держав-членів ООН, міжнародних організацій, громадянського суспільства, біженців, приватного сектора під керівництвом УВКБ ООН. Головними цілями цього документу є: 1) послаблення тиску на приймаючі біженців країни; 2) підвищення впевненості біженців у своїх силах; 3) розширення доступу до рішень третіх країн щодо біженців; 4) підтримка умов у країнах походження біженців для їх безпечного та гідного повернення.

Викає питання: яким чином співвідносяться прийняті останніми роками міжнародно-правові документи з врегулювання міграційних проблем із Женевською конвенцією 1952 р про біженців. Чи не існують між ними колізії? З цього приводу зазначається, що «Глобальний договір щодо мігрантів та Глобальний договір щодо біженців не замінюють раніше прийняті документи, які регулюють ці сфери міжнародних відносин, а базуються на них та на документах із прав людини та гуманітарному праві, доповнюють їх. Також Глобальний договір щодо мігрантів охоплює врегулювання проблем усіх різновидів мігрантів, а Глобальний договір щодо біженців стосується лише біженців» [13].

Висновки. Міжнародно-правова доктрина, зіткнувшись зі стрімким поширенням міграційних процесів, наповнила новим змістом чи доповнила відповідно до реалій сьогодення поняття та інститути, пов'язані з цим явищем. З метою вирішення міграційних проблем, що перетнули державні кордони та вийшли за межі державного територіального суверенітету та національного законодавства, у системі міжнародного права була створена нова комплексна галузь – міжнародне міграційне право що охоплює міжнародне право прав людини, право біженців, право прав людини, гуманітарне право, трудове право, торгове право, морське та повітряне право, кримінальне право, консульське та дипломатичне право. Також були переглянуті та отримали нове наповнення такі поняття, як громадянство, принцип територіальності, незаконна міграція та ін.

Для управління та контролю над міграційними процесами на універсальному та регіональному рівнях було створено спеціальні юрисдикції та адміністративні органи. До основних тенденцій міграційної політики можна віднести розвиток міграційного законодавства, використання антропологічних та кримінологічних знань для запровадження обмежень на вільне пересування, звернення до спеціальних юрисдикцій. Останніми роками прийнято низку міжнародно-правових документів – Декларацію щодо біженців та мігрантів, Глобальний договір щодо біженців, Глобальний договір щодо мігрантів, які не зважаючи на їх необов'язковість, свідчать про усвідомлення світовою спільнотою необхідності удосконалення правового врегулювання та розвитку інституційних механізмів міграційних процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельничук О. І. Біженці. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов [та ін.] ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Академперіодика, 2014. Т. 1: А–Д. С. 254–257.
2. *World Migration Report 2022* / International Organization for Migration. URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>
3. *The Cambridge Survey of World Migration* / ed. Robin Cohen. Cambridge University Press, 1995. 570 p.
4. Супруновський А. І. Міграційне право в системі права України: дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.01. Одеса, 2011. 195 с.
5. Павлів-Самоїл Н. П. Філософсько-правовий феномен міграції у контексті глобалізаційних процесів в Європі (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2021. 499 с.
6. Chetail Vincent. *International Migration Law*. Oxford University Press, 2019. 498 p.
7. Римаренко Ю. І. Міжнародне міграційне право : підручник. Київ : КНТ, 2007. 640 с.
8. International Organization for Migration (IOM). URL: <https://www.iom.int/migration-management>
9. Конвенція про статус біженців : прийнята 27 липня 1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text
10. Resolution adopted by the General Assembly on 19 September 2016 / General Assembly. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_71_1.pdf
11. Глобальна угода щодо мігрантів / Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://www.iom.int/global-compact-migration>
12. Глобальна угода щодо біженців / Організація Об'єднаних Націй. URL: www.unhcr.org/the-global-compact-on-refugees.html
13. The Global Compact on Refugees: how it differs from the Compact on Migration and how it will help people who are forced to flee / OCHA – Informing humanitarians worldwide 24/7. URL: <https://reliefweb.int/report/world/global-compact-refugees-how-different-migrants-pact-and-how-will-it-help-people-forced>